

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur

Årgång 143 2022

I distribution:

Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Niclas Johansson (uppsatser) och Karl Berglund (recensioner)

Biträdande redaktör: Marcus Axelsson

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2023 och för recensioner 1 september 2023. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–42–1

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2023

ren slumpmässigt vald, för jag kan inte annat än anta att det måste finnas mer forskning kring både tiden och litteraturen. Vad gäller nationell forskning kring nationalism, krig, maskulinitet och våld finns det flera namn jag saknar, som Anna Bohlin och Cecilia Åse för att nämna ett par. Dessa ämnen är naturligtvis närmast outtömliga, men jag tänker att mer feministisk forskning av teoretiserande art hade tillfört studien en hel del. Nu saknar jag de teoretiska perspektiven, som (för att ta ett exempel ur högen) kunde utvecklats kring vittneslitteratur (107). Analyserna lyfter därför inte över deskriptionens nivå. Å andra sidan har Järvestad på ett utmärkt sätt bedrivit grundforskning och kartläggning av en hitintills bortdefinierad gren i den kvinnolitterära traditionen, och det är gott så.

Kristina Fjelkestam

Christer Johansson, *Det materialiserade ordet. Medium och mening i Eyvind Johnsons författarskap*, red. och postum utgivare Per-Olof Mattsson. Makadam. Göteborg 2020.

Det är inte alltid så lätt med ord. Det är en insikt som genomsyrar Eyvind Johnsons författarskap. Hans romaner och berättelser återkommer till kommunikativa misslyckanden, till ord som aldrig blir eller aldrig borde ha sagts, författare som kämpar med orden. Hans romaner behandlar också det litterära, talade och även det tänkta ordets makt; när ord skapar samband, förståelse, drabbar och påverkar världen. Vi använder ord jämt och ständigt. Liksom bildkonstnären lera eller musikerns instrument, formar orden det vi vill uttrycka med dem. Medan det talade ordet är flyktigt, gör kanske bokstäver på pappret (eller skärmen) det lättare att utforska ordens betydelse som material, ett material som likt legobitar kan användas för att bygga olika världar och gestalta vilka idéer som helst.

Christer Johanssons studie *Det materialiserade ordet* lyfter fram hur Eyvind Johnson genom hela sitt författarskap utforskar ord, språk och litteratur som medium. Johnson framträder här inte främst som arbetar- eller modernistisk författare utan som "medieteoretiker" (19) som kritiskt granskar språket, ordet och berättelsen och formulerar "medieundersökningar i fiktionsberättelsen form" (42). Studien analyserar dock texter som skrevs decennier innan litteratur omkring millennieskiftet började uppfattas som en konstnärlig medieform vars

intermediala relationer till film, konst, musik och andra medier kunde undersökas. Man kan därför ställa sig frågan ifall Eyvind Johnson skulle ha sett litteratur som medium? Troligen skulle han inte uttryckt det så. Men på 430 sidor visar *Det materialiserade ordet* tydligt hur det finns ett genomgående konstnärligt utforskande av hur ordens materiella, perceptuella, kognitiva och konventionella egenskaper formar allt som vi vill uttrycka med deras hjälp.

Studien presenterar ett tvärsnitt genom Johnsons författarskap och lyfter fram hur olika medier och deras möjligheter ställs mot varandra för att bättre kunna se deras begränsningar – det skriftliga mot det muntliga, landets och stadens mediala infrastruktur, det litterära mot bildkonst och musik. Christer Johansson kunde tyvärr inte kunde avsluta arbetet innan han oväntat gick bort 2020. Studien är således inte helt avslutad, den slutar tvärt efter den sista analysen och vissa kapitel känns mer genomarbetade än andra. Samtidigt instämmer jag med redaktören Per-Olof Mattsson att studien även i något ofullbordad form har potential "att ge nya impulser till forskningen om Eyvind Johnsons författarskap" (9). Johansson var litteraturvetare med en bakgrund i journalistik och filmvetenskap. Det gav honom ett brett perspektiv på hur berättelser påverkas när de byggs med ord, eller bild och ljud, oavsett om de skildrar fiktiva eller faktiska händelser.

Johnson beskrivs ibland som en författare som hamnade mellan stolarna, mellan arbetarbakgrund och modernistiska teman och uttryck. Men det är här i mellanrummet som han utvecklar en konstnärlig praktik om litteraturens medieteori. Medan intermediala arbetssätt har varit en självklarhet för konstnärer och författare genom tiderna har litteraturvetenskapen länge saknat verktyg för att lyfta fram inte endast intertextuella utan även intermediala relationer.

Christer Johanssons medieteoretiska läsning av Johnsons författarskap är därför intressant för ett flertal läsargrupper. Hans studie lämpar sig för att upptäcka litteraturens materialitet och medialitet som ett av de mest genomgående teman i Johnsons författarskap, där det metafiktiva och självreflexiva draget som Bo G. Jansson (1990) lyfte fram endast är en del av ett större intermedialt komplex. Men studien demonstrerar också på ett övertygande sätt hur intermedial medieteori kan användas för att fördjupa den litteraturvetenskapliga analysen. Johanssons "mediesensitiva fiktionologi" binder sam-

man narratologiska, intermediala och mediehistoriska perspektiv i en flerstegsanlys, som lyfter fram samband mellan berättelsens struktur, ordets materialitet och hur mediernas som infrastruktur bestämmer mellanmänsklig interaktion.

Läsningen är full av upplysande sådana samband. Christer Johansson var ingen som nöjde sig med att ha hittat en teori som fungerar för honom. Han var inte intresserad av att utifrån ett teoretiskt perspektiv avfärda de övriga. Istället ville han förstå hur olika teoretiska perspektiv hänger ihop och kan skapa en helhetsbild. På så sätt var Johansson även en interteoretisk forskare, en översättare mellan olika teoribyggen. På ett utomordentligt beläst och samtidigt tydligt och pedagogiskt sätt skapar han förbindelser mellan olika teoribyggen inom och mellan narratologi, intermedialitet och mediehistoria. Han sätter alltid termer i sitt sammanhang på ett interdisciplinärt och oerhört tillgängligt sätt. Studien erbjuder således en fortbildning i narratologi, intermedialitet och medieteorier, beroende av vilken ingång läsaren saknar. Det som binder samman de olika nivåerna i Johanssons teori bygge är Lars Elleströms mediemodaliteter, som används för att lyfta fram de materiella, perceptuella, kognitiva och konventionella egenskaper av talade och skrivna ord, men som också används för att skapa samband mellan narratologisk analys och mediehistorisk analys.

Det materialiserade ordet utgår från tre olika perspektiv: relationen mellan tal och skrift (kapitel två), ordets medier som infrastruktur och framför allt som maktstruktur (kapitel tre), och slutligen fiktonaliseringen av minnen och intermediala relationer mellan litteratur och andra konstarter (kapitel fyra).

Kapitel 2 lyfter olika relationer mellan muntliga och skriftliga kommunikationsformer i de tidiga romaner *Stad i ljus* (1927), *Bobinack* (1932) och *Regn i gryningen* (1933), men även i *Romanen om Olof* (1934–1937) och *Strändernas svall* (1946). Johnsons tidiga romaner brukar ibland beskrivas som inte helt genomarbetade. Johanssons analysmetod lyfter här istället fram en återkommande transformationsprocess mellan olika uttrycksformer. Mediernas materialitet formar människans kommunikation på ett ibland obönhörligt sätt, som i *Bobinack*, där det är människor som behöver anpassa sig till telefonens eller skrivmaskinernas möjligheter och begränsningar. Olofs resa i *Romanen om Olof* från muntliga till skriftspråkliga miljöer framträder som en mediehistorisk allegori för

övergången från muntlig till skriftkultur. *Strändernas svall* transformerar inte endast det antika epuset Odysseen till en modernistisk roman utan gestaltar även ordets makt över minnet. Berättelsen kan aldrig förmedla vad som hände, den framträder endast som en version som berättaren orkar minnas och publiken vill ta till sig, som när Odysseus i romanen skapar de berättelser vi känner till som Odysseen genom att omvandla traumatiska och våldsamma minnen till det underhållande äventyr som publiken förväntar sig.

Kapitel 3 undersöker de historiska romanerna *Drömmar om rosor och eld* (1949) samt *Hans nådes tid* (1960). Här skapas historien med hjälp av skriftspråk. Officiella dokument skapar en medial infrastruktur för det kollektiva minnet och framträder som makt- och manipulationsmedel. I berättarnas ibland omständliga redovisningar, citat och källhänvisningar framträder också en transformationsprocess, när det sker något i små förskjutningar mellan tal och skrift, mellan skrift och citat. Även här fyller den något omständliga och vindlade berättarstil som kännetecknar Johnsons berättare en tydlig funktion. Den lyfter fram hur vad som hände och hur det som talas och det som skrevs om detta alltid skiljer sig åt. Skriftspråk har makt att skapa fakta.

I kapitel 4 utforskas litteratur som skapandeprocess när författaren Yngve Garans i Johnsons *Romantisk berättelse* (1953) och *Tidens gång* (1953) arbetar och kämpar med att omforma minnen från 1920-talets Berlin och Paris till litteratur. Här utforskas relationen mellan minnet och berättelsen igen, men det är själva fiktonaliseringssprocessen som gestaltas – hur biografiskt material och minnen struktureras till en litterär och metaftiv berättelse. I dessa romaner ställs det litterära inte så mycket mot det muntliga, även om det muntliga finns med i form av samtal om det förflutna. Men det litterära utforskas även i relation till musik och bildkonst. Och som skriftspråket fick tänjas i *Romanen om Olof* för att skildra talspråkets många dimensioner så strävar texten här efter att gestalta och levandegöra bildkonst och musik i ekfrasens form.

Johansson uppmärksammar också passager som pekar ut ur mediernas spegelkabinett, där skildringen av ett arkaiskt offer i *Strändernas svall* till exempel blir något som han tolkar ett "urmedium" (187). Jag ställer mig lite frågande till denna tolkning. Om medieringen är så grundläggande, kan det verkligen finnas ett gemensamt ursprung, eller ett tillstånd bortom mediering? Det som Jo-

hansson beskriver som ”urmedium” förefaller mig handla mer om hur vi uppfattar okända medier, vars konventioner och användning vi inte förstår. Något liknande händer ju när Olle Oper i *Romantisk berättelse* lyssnar till Beethovens ”Appassionata”. Eftersom han inte har ett invariant förhållnings-sätt till klassisk musik ser han främst rörelser, utan klart formulerade mening fast laddade med betydelse. Och istället för en rörelse från uttillstånd till mediekultur finns det kanske i sådana skildringar en koppling till det utopiska i Johnsons författarskap. Christer Johanssons mediesensitiva analys kan på så sätt ge en ny ingång även till de sena romanerna som *Favel ensam* (1968) och *Livsdagen lång* (1964), där utopin och det muntliga samtalet som kommunikationsform utforskas. Men Eyvind Johnsons gestaltning av ordets materialitet, betonar Johansson, erbjuder också en förståelse för ”den genommedialiserade värld vi nu lever i” (21).

Beate Schirrmacher

Valborg Lindgärde, Arne Jönsson, Walter Haas och Bo Andersson, *Sophia Elisabet Brenner (1659–1730). Eine gelehrte und berühmte Schwedin. Sämtliche deutsche Gedichte in ihrem kulturellen Kontext.* [*Sophia Elisabet Brenner (1659–1730). En lärd och berömd svensk författarinna. Sämtliga tyska dikter i sitt kulturella sammanhang*]. Germanistische Texte und Studien 105. Olms. Hildesheim 2021.

Sophia Elisabet Brenner (1659–1730) var utan tvivel en av sin tids mest produktiva kvinnliga svenska författare. Hennes omfattande bildning och språkkunskaper – hon behärskade inte bara svenska och tyska utan även latin, franska och italienska – gjorde henne känd i de lärds republik även bortom Sveriges gränser. Av sammantaget 180 kända dikter författade Brenner 35 på tyska. Samtliga dessa tyskspråkiga dikter ingår i föreliggande utgåva, vars syfte är ”att presentera Sophia Elisabet Brenner, hennes liv, hennes verk och hennes betydelse, och att därmed även belysa Stockholms tyskspråkiga kulturmiljö under hennes aktiva period” (9). Vem som ingår i den ”tyska läspubliken”, som är den tilltänkta publiken, specificeras inte närmare och förblir något oklart. Å ena sidan tycks utgåvan vilja ge en ganska grundläggande bild av Brenner och hennes tid, å andra sidan presenteras ett för den tyska allmänheten okänt författarskap inramat i vetenskapliga artiklar, talrika fotnoter och

referenser till forskningslitteratur, vilket gör den sannolika publiken ganska liten, och förmodligen just rätt specialiserad.

Textetableringen följer Brenners *Poetiske Dikter*, utgivna i två band 1713 och postumt 1732, med undantag av tre tillfällighetsdikter (till Brita Cronhielm, kejsarinnan Katarina den store och tsar Peter den store). Dikternas kronologiska anordning i den föreliggande utgåvan skiljer sig däremot markant från Brenners egen sammanställning där de i stället sorterades i tidens manér efter genrer och tillfällesdikternas mottagares stånd (15 f.).

Dikterna behandlar graviditet och lyckad nedkomst, bröllop, födelse och död samt hyllningar och gratulationer till militära segrar och vetenskapliga prestationer, samtliga ämnen typiska för tillfälles- och andaktslitteraturens genrer. De tillägnas både kungligheter (Karl XII, Hedvig Eleonora, Katarina den Stora och Tsar Peter I) och lärda män (till exempel de flerspråkiga versbrevet till Paul Stricker), men riktar sig med inte mindre än 30 dikter i en betydande utsträckning till Brenners närstående (till exempel till hennes lärda och diktande väninnor Ebba Maria De la Gardie och Maria Aurora Königsmarck). Upptakten bildar Brenners korta självbiografiska överblick i prosa (”Kurtze Lebens-Beschreibung”). Brenners tyska dikter har blivit försedda med språkliga kommentarer av den schweiziska språkvetaren Walter Haas, medan tyskspråkiga läsare med textkritiskt intresse får lov att söka sig till Valborg Lindgärdes kommentarband i hennes svenskspråkiga utgåva av Brenners *Samlade dikter* (två delar, Svenska Vitterhetssamfundet 2009 och 2017, kommentarbanden 2013 respektive 2021). Texternas litterära och kulturella kontext kommenteras av Lindgärde, som även står för utgåvans inledning och en utförlig presentation av Brenners liv och verkan. Förutom Brenners tyskspråkiga texter innehåller volymen fyra kontextualiserande och fördjupande uppsatser vilka jag kort ska sammanfatta. En gedigen litteraturlista, ett väl sorterat register (personer, gudar, platser och saker) och ett efterord av Lindgärde avrundar volymen.

Vad säger de olika analyserna om Brenner i allmänhet och hennes tyskspråkiga texter i synnerhet? Lindgärdes introducerande kapitel behandlar Brenners liv, hennes tillblivelse som författare och den sociala och kulturella miljön som verken är förankrade i. Mekanismerna så som ”aktiv marknadsföring” och etableringen av ett intellektuellt kontaktnät bakom Brenners bekanthet som författare ägnas två avsnitt (44–58). Andra centrala